

CƏMIYYƏTLƏRİN İNKİŞAFINDA QADINLARIN ROLU

Antik yunan filosofu Platonun "Dövlət" əsərində gender fəlsəfəsi və tarixi üçün zəngin fikir və ideya vardır. Əsərin "İdeal dövlətdə qadınların rolu" adlı bəndində göstərilir: "Qadınlar kişilərlə birlikdə eyni bir işi görməyi nəzərdə tutmalı, qadınlar da musiqi və gimnastik məşğələlər keçməli, bu sənətlərin hər ikisini mənimsəməli, eləcə də, hərbi işi mənimsəməlidirlər". Platona görə, bu hazırlığı uğurla keçən qadınlar kişilərdən də yararlı olur.

Buradan bir məntiqi nəticə alınır. Həqiqətən, Platona "gendersünaslar babası" da demək olar. Onun məkan və zaman məsələsini də nəzərə alsaq, bu uzaqgörənliyi, zənnimizcə, cinslərin bərabər sosial rolu, gender kontekstində fəlsəfi fikir tarixi üçün qiymətli töhfədir. Feminist utopiyanın banisi Ş.P.Hilman belə hesab edirdi ki, mübarizənin əsasında qadınların ictimai prosesləri dərk etməsinin inkişafı durmalı idi. Qadınların azad olunmalarının bütün əvvəlki ideyalarına qarşı müəllif tamamilə yeni, humanist nəzəriyyəni "sosializm uğrunda qadınların dinc kollektiv" çıxışlarını qoyurdu. Onun utopik "Xyerlend" ölkəsində sosializmə, müstəsna olaraq qadınların başçılıq etdiyi siyasi rəhbərlik nəticəsində nail olmaq mümkün idi. Cəmiyyətin mərkəzləyici qüvvəsi kimi nə alim, nə hərbcı, nə din xadimi, nə də sənətkarlar yox - bu rola keçmişlə gələcək arasında birləşdirici ola biləcək ana irəli çəkilir. İqtisadi, ictimai və siyasi bərabərlik uğrunda qadınların həmrəyliyi gününün qeyd edilməsi 1910-cu ildə Kopenhagendə Qadınların II Beynəlxalq Konfransında Klara Setkinin təklifi ilə qərara alınmışdı. İlk dəfə 8 Mart Beynəlxalq Qadınlar Günü 1911-ci ildə Almaniya, Avstriya, İsveçrə və Danimarkada keçirilib. Rusiyada 1913-cü ildə, Azərbaycanda 1917-ci ildə qeyd edilib. XX yüzilin 30-cu illərinə qədər dünyanın bir çox ölkəsində qadınların kişilərlə bərabər seçki hüququ təmin edilib. Seçki hüquqlarının alınması və məşğulluğun artması feminist hərəkatının intensivliyinin azalmasına gətirib çıxarıb. XX əsrin əvvəllərində bir çox ölkədə qadınlar arzu etdikləri siyasi hüquqlara nail ola bildilər. Lakin bu, onların həyatında heç bir əhəmiyyətli, nəzərəcarpacaq dəyişikliklərə gətirib çıxarmadı ki, bunu da qadınlar çox sonralar dərk edə bildilər.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra feminist hərəkatı yenidən fəallaşır. "Qadın dirçəlişi" 1960-cı illərə təsadüf edir. Onun mərkəzi, məhz o vaxtlar demokratik proseslərin canlanması ilə seçilən ABŞ-a keçir. Qadın hərəkatı yeni, çox vaxt radikal formalara nail olur ki, bu da onun "Qadın azadlıq hərəkatı" ("Womens liberation") adında öz əksini tapır. Emansipasiya uğrunda mübarizənin üçüncü dalğasına sosializmdəki struktur dəyişiklikləri və ilk növbədə, ictimai istehsalatda

qadın əməyinin payının artması səbəb olur. Bu dövrdə feminist hərəkatının tərəfdarları patriarxal mədəniyyəti tənqid atəşinə tutur, cinslər arasındakı bütün mövcud sosial münasibətlər sistemini dəyişməyə çağırırlar. Qanunverici qaydada qəbul edilən seçki və digər siyasi hüquqların həyata keçməsi, diskriminasiyanın mövcud olan bütün formalarının aradan qaldırılması məsələlərinə daha da böyük diqqət verilir. Bəzi hallarda 60-70-ci illərin feminist hərəkatı ekstravaqant xarakter daşıyır. İkinci Dünya müharibəsindən sonra sufrajist qadın hərəkatının başında dayanmış, əhalinin orta təbəqələrindən olan amerikalı və ingilis qadınları uzun müddət demokratik hüquqlar uğrunda gedən mübarizədən kənar qalmışdılar. Onların mübarizəyə qoşulmasına və aktivləşməsinə 1963-cü ildə işıq üzü görmüş "Qadınlığın mistikası" kitabı (müəllifi xanım B.Fridandır) qüvvətli təkan verdi. Bu kitabın əsası sosioloji tədqiqatlar təşkil edirdi. Kitab təbliğat məşinini tərəfindən yaradılmış ideal burjuva ailəsinə, amerikalısayacağı qadın xoşbəxtliyini və istehlakçı qadın stereotipini tamamilə ifşa edirdi. Müəllifin fikrincə, kollec qadınların özələrinə ər tapıb biləcəyi yer kimi səciyyələndirirdi. Qadın cinsindən olan tələbələrə həddən artıq "düşünən" görünmələri üçün öz biliklərini nümayiş etdirməməyə çağırırlar, çünki bu onların ərə getmək şansını alt-üst edə bilirdi. Ev işlərindən yorulmağı, qadınların yaşadıkları həyatın boş və mənasız olmasını hiss etmələrini xanım Fridan belə müəyyənləşdirirdi: "Adsız problem". O, etiraz etməyə çağırır və belə nəticəyə gəlirdi ki, "yalnız xəstə cəmiyyət öz problemlərini görmək istəmir, öz üzvlərinə bərabər imkanlar yaratmır və öz qadınlarının bacarıqlarına biganə qalır". Tənqidçilərin və mətbuatın etiraz etdiyinə görə, xanım B.Fridanın kitabı əhalinin orta təbəqəsinə mənsub qadınlar üçün ensiklopediyaya çevrilmişdi. Elə o dövrlərdə B.Fridanın həmfikirliəri Qadınların Milli Müdafiə Təşkilatını təsis etdilər. Təşkilatın əsas tələblərindən əməyin ödənilməsi sahəsində qadınların hüquq pozuntularının ləğv edilməsi və onların imkanlarına biganə qalan qanunvericiliyə yenidən baxılmasını göstərmək olar. NOW belə hesab edirdi ki, qadınlar Amerikanın ictimai həyatında hər tərəfli iştirak etməli, kişilərlə tərəfdaşlıqda hər cür imtiyaz və məsuliyyəti bölüşdürə bilməlidirlər.

Samir Mustafayevin fikrincə, 70-ci illərdə bütün Qərb universitetlərində qadın və yaxud feminist tədqiqat mərkəzləri yaradılır, elmə yeni olaraq "gender" anlayışı gətirilir. Feminist xarakterli problemlərin həllinə yönəlmiş elmi araşdırmaların inkişafı əhatə dairəsi daha geniş olan yeni məzmunlu və yeni xarakterli elm sahəsinin təşəkkülünə yol açır. Nəhayət, XX yüzilin 80-ci illərinin axırlarında Qərbdə "gender araşdırmaları" adını alan müstəqil elm sahəsi yaranır. Feminist araşdırmalar sırf qadın problemlərinin araşdırılması ilə məşğul idi. Gen-

der araşdırmaları isə cəmiyyət həyatının bütün sahələrində kişi və qadın münasibətlərinin təzahürlərini, nəticələrini araşdırmağı qarşısına qoyurdu. Onun sosial-mədəni konstrukt olaraq həm kişi, həm də qadın problemlərini əhatə etdiyi aydın oldu. Bu isə, feminist araşdırmalardakı birtərəfliyi və natamamlığı aradan qaldırırdı. Qərb nisbətən postsovet məkanında bu müstəqil elm sahəsinin yaranma və təşəkkül tarixi bir qədər sonraya təsadüf edir.

Müəllif yazır: "O vaxtdan başlayaraq, indiyə kimi müxtəlif feminist konsepsiyalar işlənir. Feminist siyasi nəzəriyyə tərəfdarlarının əsərlərində əsas mövzulardan biri həm ənənəvi, həm də müasir siyasi fikrə xas olan şəxslə ictimai qrup arasındakı dioxotomiyanın yox edilməsidir. Feminist müəlliflərin fikrincə, ailə başçıları olan kişilər ona görə müharibə etmək, qanun yazmaq, fəlsəfə və s. ilə məşğul olmaq imkanı əldə edirlər ki, şəxsi həyatda onlar üçün başqaları işləyir. Heç də, təəccüblü deyil ki, alicənablıq anlayışı kişilərin həyat təcrübəsi əsasında modelləşdirilir. Lakin indiki gerçəklikləri dərk edərək siyasi nəzəriyyə ictimai sahədəki müvəffəqiyyətin və nüfuzun şəxsi həyatda istismarla və əsarətlə dialektik əlaqəsinə təsdiqləyir və yaxınlarına qayğı göstərmək üçün öz fəallıqlarını şəxsi sfera ilə məhdudlaşdırmağa məcbur olan insanların mövcudluğu fikrini qəbul edir. Bu ideyaları inkişaf etdirərək, feminist siyasi nəzəriyyə tərəfdarları, belə qənaətə gəlirlər ki, XX əsrin sonunda siyasət həmin dioxotomiyanın məğzini və praktiki əhəmiyyətini yenidən dərk etməlidir. Feminist politoloqlar siyasət problemlərinə toxunaraq, çox vaxt ictimai müqavilə ideyasını tənqid edirdilər. Sonuncu, onlara görə, siyasi həyat və proseslər haqqında birtərəfli təsəvvür vardır. Feminizm tərəfdarları sübut edirdilər ki, ictimai müqavilə nəzəriyyəsinə məxsus olan rəşional muxtar fərdiyyətçilik anlayışı qətiyyətlə heç kimdən asılı olmayan şəxsiyyət və qadından doğulan deyil, özünü tam müstəqil surətdə yaradan insan haqqında təsəvvürlə bağlıdır. Bəzi müəlliflər muxtariyyət və müstəqillik ideyasından irəli gələn ictimai və siyasi həyat konsepsiyalarını rədd edərək, əvəzində ümumi qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq prinsiplərinə əsaslanan alternativ yanaşmaları təklif edirlər. Feminist siyasi nəzəriyyənin tanınan nümayəndələri Hertsok, Cons, Hirşman, Dits, Stim, Bok, Ceyms, Allen, Filips, Oukin siyasi elmin bir çox vacib anlayışlarını, o cümlədən hakimiyyət, hakimiyyət səlahiyyətləri, siyasi öhdəliklər, vətəndaşlıq, özəl həyat, demokratiya və ədalət anlayışlarını ciddi təhlil edirlər."

Qadının cəmiyyətdəki yerinə münasibətdə müasir islam ölkələrində də müəyyən müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. Bir sıra islam dövlətləri (Türkiyə, Suriya, Əlcəzir, Misir) cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mədəni həyatında qadın bəra-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

bərtliyi prinsipinə tərəfdar çıxır, "cəmiyyətin mədəniyyəti qadının onda tutduğu yerdən birbaşa asılıdır" fikri ilə razılaşırlar. Elə, buna uyğun olaraq, feminizmin bir növü də dini feminizmdir. Qeyd edək ki, 60-cı illərdə qadın hərəkatında ekstremist cənab deyilən bir tərəf fəallaşdı. Onun nümayəndələri əks-cinsə, yeni kişilərə nifrət təbliği kampaniyası ideyası üzrə iş aparırdılar. Onlar, keçmiş matriarxat cəmiyyətindən fərqli olaraq, ərə getmir, qüvvətli "cinsin" - kişilərin heç bir sahədə tabelik funksiyalarını qəbul etmir və bunu qəti surətdə rədd edirdilər. Feminist ərli qadınlar, kişiyyə tabe olmamağın bir forması kimi, "missis" müraciət formasını inkar edib, onlara "miss" deyə müraciət etməyi tələb edirdilər. Əsas səbəb isə, o gətirilirdi ki, "missis" müraciət forması, məhz qadının bir şəxsiyyət kimi kişidən asılı olduğunu, onun tabeliyində qaldığını açıq-aydın diqqətə çatdırır.

XIX əsrdə qadınların ən kiçik hüquqlarını bərpa etmək üçün ayağa qalxan, 1960-cı illərdə inkişaf edən feminizm 1980-ci illərdə, postmodernizmin qaynar vaxtlarında Fransada feminist epistemologiya (feminist idrak nəzəriyyəsi) - ənənəvi həqiqət və dəyərlərin, anlayış və tezislərin hamısının kişilər tərəfindən irəli sürüldüyü, kişi üstünlüyünə xidmət etdikləri üçün rədd edilməsinin gərəkdini müdafiə edən yeni bilgi nəzəriyyəsi kimi ortaya çıxdı. Rəşionalizmi kişiyyə, emosionallığı qadına aid bilən, qadını kişinin eskik forması ki-

mi dəyərləndisən bütün Qərb fəlsəfi ənənəsinə şiddətlə qarşı çıxan modernizm feminizmi, əgər yalnız qadınların hüquqlarını bərpa etmək şüarları irəli sürüldü, postmodernizmdə feminizmin növbəti dalğası "ontoloji dualizmin hər növünü rədd edən" fəlsəfə idi. Lyus İriqara, Sara Kofman, Yuliya Kristeva, Cudi Butler (1956) qadın başlanğıcının psixika, biologiya, tarix, sosiologiya və s. sahələrdə Qərb düşüncəsindəki simvolik strukturu dağıtmağa qadir yeganə qüvvə olduğunu təhlil etdilər. Şoşan Felman bu müzakirələrdə orta mövqə tutaraq, bəyan etdi ki: "Qadın kimi danışmaq üçün qadın olmaq kifayətdirmi? "Qadın kimi danışmaq" bioloji, strateji vəziyyət, nəzəriyyə, anatomiya, yoxsa mədəniyyətdir?" Bolqar filosof, psixanalitik, linqvistik, semiotik, ədəbiyyatşünas, R.Bartın tələbəsi, intertekstualıq kimi postmodern terminlərin müəllifi olan Y.Kristeva deyir: "Daha dərin mənada, qadın-lıq "olması" mümkün olan bir şey deyil. Bu, varlıq düzümünə aid şeydir". "Qadın" sözü altında Y.Kristeva qadın cinsinin varlığını deyil, hər hansı ideologiya və təyinatlardan sürüşən qadın başlanğıcını nəzərdə tuturdu. Beləliklə, postmodern feminist tənqiddə görə, "qadın kişi başlanğıcına qarşı durmur, Balzakin bir qadın qəhrəmanı kimi, o, ümumiyyətlə, cins müxalifliyinin, qadın-kişi başlanğıcı müxalifliyinin özünü silir".

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru